ISSN: 2181-1741 (print)
ISNN: 2181-1725 (online)
2025 / № 3. 1-3

FILOLOGIK TADQIQOTLAR:
TIL
ADABIYOT
TA'LIM

Philological research:
LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

Филологические исследования:
ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

pholologicalresearch.uz

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA’LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

Илмий-инновацион журнал

Jurnal OAK Rayosatining 2022-yil 30-sentabrdagi 325/6-son qarori bilan filologiya fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

2021-yildan buyon nashr etiladi

2025/ № 3. 1-3

Termiz – 2025

Muassis:
Termiz davlat universiteti

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2020-yil 19-oktyabrda 1122 raqami bilan ro‘yxatga olingan. Matnlarda foydalanilgan misol, ko‘chirma va ma’lumotlar aniqligi uchun mualliflar javobgardir. Jurnaldan ko‘chirib bosilganda manba qayd etilishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 28.09.2025
Qog‘oz bichimi: 70x85
Bosma tabog‘i: 5.94
Ofset bosma. Ofset qog‘ozi
Adadi: 100
Bahosi kelishilgan narxda
Buyurtma: 155-son

«TerDU bosmaxonasi»da chop etildi
Termiz shahri, Barkamol avlod ko‘chasi, 43-uy

Tahririyat manzili:
190111, Termiz shahri,
Barkamol avlod ko‘chasi, 43.
Telefon: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Rasmiy sayt:
https://journaltersu.uz

BOSH MUHARRIR:
Abduqodir TOSHQULOV,
iqtisod fanlari doktori, professor

TAHRIR HAY’ATI:

Bekpo‘lat Umurqulov, filologiya fanlari doktori, professor (bosh muharrir o‘rinbosari)
Shoxista Maxmaraimova, filologiya fanlari doktori, professor (mas’ul muharrir)
O‘ral Xoliyorov, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Olmos Ulviy Binnatova, f.f.d., professor (Ozarbayjon)
Karl Rayxl, f.f.d., professor (Germaniya)
Vali Savash yelok, f.f.d., professor (Turkiya)
Dorota Silviya, f.f.f.d. (PhD), dotsent (Polsha)
Muslihiddin Muhiddinov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Ibodulla Mirzayev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Abdi Mamatov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Suyun Karimov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Muhammadxon Hakimov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Nafas Shodmonov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Dilmurod Quronov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Murodqosim Abdiyev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Baxtiyor Mengliyev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Normat Yo‘ldoshev, f.f.d., dotsent (O‘zbekiston)
Baxtiyor Xolmuxamedov, f.f.d., dotsent (O‘zbekiston)
Bobonazar Murtazayev, f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
Asqar Eshmo‘minov, f.f.d., dotsent (O‘zbekiston)
Obidjon Shofiyev, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Zafar Umurqulov, f.f.f.d., dotsent, (PhD) (O‘zbekiston)
Nurali Amonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Hakim Ahmedov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Abdulla Xudoyqulov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Ahad Shukurov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Eshnazar Jabborov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Abdumurod Arslonov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Sirojiddin Turdimurodov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Umida Raximova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Gulchehra Begmatova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Nargis Qurbonazarova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Muyassar Xolova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Shoira Omonturdiyeva, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Sherzod Turdiqulov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Alibek Omonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Humayun Nadim Muhammad, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)

Texnik muharrir: Bahodir To‘raliyev

Учредитель:
Термезский государственный университет

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

НАУЧНО-ИННОВАЦИОННЫЙ ЖУРНАЛ

Зарегистрировано Агентством информации и массовых коммуникаций при Администрации Президента Республики Узбекистан от 19 октября 2020 года под номером 1122.

Авторы несут ответственность за точность приведенных в текстах примеров, отрывков и данных. Необходимо указывать источник при копировании из журнала.

Разрешено к печати: 28.09.2025
Размер бумаги; 70x85
Печатный лист: 5.94
Офсетная печать: Офсетная бумага
Тираж: 100. Цена договорная
Заказ: 155

Печатано в «Типографии ТерГУ»
ул. Баркамол авлод 43, г. Термез

Адрес редакции:
190111, г.Термез, ул. Баркамол авлод, 43.
Телефон: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Официальный сайт:
https://journaltersu.uz

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Абдукадир ТАШКУЛОВ, доктор экономических наук, профессор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бекпулат Умуркулов, доктор филологических наук, профессор (зам. главного редактора)
Шохиста Махмараимова, доктор филологических наук, профессор (ответственный редактор)
Урал Холияров, ф.ф.ф.д. (PhD), доцент (Узбекистан)
Олмос Улвий Биннатова, д.ф.н., профессор (Азербайджан)
Карл Райхл, д.ф.н., профессор (Германия)
Вали Саваш Елок, д.ф.н., профессор (Турция)
Дорота Сильвия, PhD, доцент (Польша)
Муслихиддин Мухиддинов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Ибодулла Мирзаев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Абди Маматов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Суюн Каримов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Мухаммадхон Хакимов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Нафас Шодмонов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Дилмурод Куронов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Мурадкасим Абдиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Бахтиёр Менглиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Нормат Юлдашев, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Бахтиёр Холмухамедов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Бобоназар Муртазаев, к.ф.н., доцент (Узбекистан)
Аскар Эшмуминов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Обиджон Шофиев, д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)
Зафар Умуркулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Нурали Амонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Хаким Ахмедов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Абдулла Худайкулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Ахад Шукуров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Эшназар Джаббаров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Абдумурод Арслонов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Сирожиддин Турдимуродов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Умида Рахимова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Гульчехра Бегматова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Наргис Курбаназарова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Муяссар Холова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Шаира Амонтурдиева, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Шерзад Турдикулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Алибек Омонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Хумаюн Надим Мухаммад, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Технический редактор: Баходир Туралиев

Institutor:
Termez State University

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

SCIENTIFIC-INNOVATIONAL JOURNAL

Registered by the Agency for Information and Mass Communications under the President's Administration of the of the Republic of Uzbekistan on October 19, 2020 under number 1122.

The authors are responsible for the accuracy of the examples, passages and data provided in the texts. The source must be specified when copying from the journal.

Approved for printing: 28.09.2025
Size of the paper: 70x85
Printed sheet: 5.94. Offset printing.
Offset paper. Circulation: 100
Price is negotiable
Order: 155. Printed at the «Printing House of the TerSU»
43, Barkamol avlod str. Termez city.

Address of Editorial Office:
190111, Barkamol avlod str., 43,
Termez city.
Phone: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Official website:
https://journaltersu.uz

EDITOR IN-CHIEF:
Abdukodir TASHKULOV, doctor of economic sciences, professor

EDITORIAL BOARD:

Bekpulat Umurkulov, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (deputy chief editor)
Shohista Makhmaraimova, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (editor-in-chief)
Ural Kholiyorov, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Olmos Ulviy Binnatova, doct.of philol. sciences, professor (Azerbaijan)
Karl Rayxl, doct.of philol. sciences, professor (Germany)
Vali Salvash Elok, doct. of philol. sciences, professor (Turkey)
Dorota Silvia, PhD, associate professor (Poland)
Muslihiddin Mukhiddinov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Ibodulla Mirzaev, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Abdi Mmatov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Suyun Karimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muhammadkhon Khakimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Nafas Shodmonov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Dilmurod Kuronov, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muradkasim Abdiyev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Mengliev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Normat Yuldashev, doct. of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Kholmukhamedov, doct. of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Bobonazar Murtazaev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Askar Eshmuminov, doct.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Obidjon Shofiev, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Zafar Umurkulov, PhD (Uzbekistan)
Nurali Amonturdiev, PhD (Uzbekistan)
Hakim Akhmedov, PhD (Uzbekistan)
Abdulla Khudaykulov, PhD (Uzbekistan)
Ahad Shukurov, PhD (Uzbekistan)
Eshnazar Jabbarov, PhD (Uzbekistan)
Abdumurod Arslonov, PhD (Uzbekistan)
Sirojiddin Turdimurodov, PhD (Uzbekistan)
Umida Rakhimova, PhD (Uzbekistan)
Gulchekhra Begmatova, PhD (Uzbekistan)
Nargis Kurbanazarova, PhD (Uzbekistan)
Muyassar Kholova, PhD (Uzbekistan)
Shoira Omonturdiyeva, PhD (Uzbekistan)
Sherzod Turdikulov, PhD (Uzbekistan)
Alibek Omonturdiev, PhD (Uzbekistan)
Humayun Nadim Muhammad, PhD (Uzbekistan)

Technical editor: Bakhodir Turaliyev

М У Н Д А Р И Ж А

TILSHUNOSLIK

XUDOYBERGANOVA DURDONA
Metaforalar shakllanishida antropotsentrik omillarning o‘rni 7

ЛУТФУЛЛАЕВА ДУРДОНА
Aksiolingvistikada qadriyat tushunchasi va uning turlari 10

SOBIROV ABDULHAY SHUKUROVICH
Andijon dialektal zonasi haqida 16

HAKIMOV MUHAMMADXON XO‘JAXOVICH
Genderoleksemalarning nominativ farqlanishi 20

QO‘ZIYEV UMIDJON YANDASHALIYEVICH
Dunyo tilshunosligida o‘zlashma so‘zlarga munosabat masalasi 25

ДУСТМУРОДОВ МАЪРУФЖОН МАНСУР ЎҒЛИ
Уйғур хоқонлиги даври ёдномалари туркумидан:
тариат (ТЭРХ) битиги ҳақида баъзи мулоҳазалар 28

UBAYDULLAYEV ALISHER ABDUSALOMOVICH
Ogahiy tarjimasidagi «Guliston» qo‘lyozmasining lingvistik tahlili 33

XUJAMKULOVA MAXBUBA BOBONAZAROVNA
Badiiy matnning presuppozitiv tahlili 38

XOLNAZAROV UMID ERKINOVICH
Tog‘ay Murod nasriy nutqida metaforaning statistik tahlili 42

SHAYMARDANOVA AZIZA RAIMJANOVNA
Lingvistik kodlar aralashuvi tushunchasi va uning
lakunarlik hodisasini bartaraf etishdagi imkoniyatlari 48

ESHNIYOZOVA GULHAYO HAMROQUL QIZI
Halima Xudoyberdiyeva she’rlarida badiiy
san’atlarni qo‘llash mahorati 51

SULAYMONOV BOBIR
Izoh tipidagi o‘quv lug‘atlarda leksikografik
semantizatsiyaga qo‘yiladigan talablar 55

BOYSARIYEVA SAODAT
Morfem o‘quv lug‘atining amaliy jihatlari 58

DAVIDOV YUNUS JUMMAYEVICH
Badiiy asarlarda ko‘pma’nolilikning uslubiy xususiyati 61

ZARIPOVA MATLUBA QULFITDINOVNA
O‘zbek va rus tillarda tarjimaning lingvokulturologik
va peyorativlik muammolari 64

AZIZ AMINI
Frazeologik birliklarning o‘rganilishi va ularning leksikografik
xususiyatlari (Afg‘oniston o‘zbek dehqonlari nutqi misolida) 66

МУНДАРИЖА

ALLAMURATOVA XOSIYAT
O‘zbek antroponimikasida apotropeik komponentlarning
sodda va qo‘shma ismlarda ifodalanishi 69

РАДЖАПОВА НАТАЛЬЯ БАЗАРОВНА
Синонимические отношения в словах с
гендерными признаками узбекского языка 73

HATAMOV ZIYODIN MAMADULLAYEVICH
Badiiy uslubda modal so‘zlarning funksional-stilistik xususiyatlari 76

ALIMOVA E’TIBOR KAROMAT QIZI
O‘zbek xalq ertaklarida mifonim va teonimik birliklar 81

MUXAMMADALIYEVA SHAXZODA MAXMUD QIZI
Maqollar orqali ramziy ma’noning ifodalanishi 89

ABRUYEVA ZAXRO SHOKIR QIZI
O‘zbek tili murojaat shakllari tizimida kognitiv metaforaning o‘rni 92

XUDAYBERGANOVA MUNIRA
«Muqaddimatu-l-adab» asari ustida olib borilgan ilmiy tadqiqotlar:
tilshunoslik va manbashunoslik yondashuvlari 96

ABDUQAHHOROVA XOSIYAT ABDURASUL QIZI
Tarixga oid terminlarda o‘z va o‘zlashma qatlam 100

SHADMANOVA ALYONA SERGEYEVNA
Paustovskiy hikoyalarida syujet poetikasi 104

QOSIMJONOVA FARANGIZ FARID QIZI
Iboralarning so‘z turkumlariga munosabati 108

ADABIYOTSHUNOSLIK

ҚУРОНОВ ДИЛМУРОД ҲАЙДАРАЛИЕВИЧ
Эътибордан четда қолган нашр 111

ШОФИЕВ ОБИДЖОН БАХТИЁРОВИЧ
Психологик таҳлил ва бадиий драматизм
(Эркин Аъзамнинг «Таъзия» ва «Ступка» ҳикоялари мисолида) 117

АЛИМОВ ПАРДА, АВРИДДИНОВ ЖОБИР
Бадиий характер муаммоси 121

YULDOSHEV DILMUROD
Matyoqub Qo‘shjonov talqinida qodiriy fenomeni («O‘zbekning o‘zligi» asari misolida) 123

ДИЛФУЗА ПАРДАЕВА
Художественные интерпретации образа Амира Нимура и его
времени в русской и узбекской поэзии XX века 129

BOLTAYEVA GULCHEHRA SHOKIROVNA
Taxmislarning spetsifik belgilari 132

til o‘rganish – ona tilini ham xorijiy tilni ham o‘zlashtirishda muhim rol o‘ynaydi. U tom ma’noda bosh so‘zning tushunilishi va amalda qo‘llanilishi, alal oqibat, o‘quvchining so‘z boyligini o‘stirish, yozma va og‘zaki nutqini rivojlantirishda samarali yordam beradi.

Rezyume. Har qanday lug‘atdan foydalanuvchi undan o‘zi izlayotgan so‘zning obyektiv talqinini topmas ekan, bu lug‘atning qiymati yuqori bo‘lmaydi. Leksikografning asosiy vazifasi lug‘at maqoladagi bosh so‘z talqiniga foydalanuvchining oson tushunishi va o‘zlashtirishini inobatga olib, obyektiv, kompleks va tizimli yondashishidir. Mazkur maqolada izoh tipidagi o‘quv lug‘atlarda leksikografik semantizatsiyaga qo‘yiladigan talablar xususida so‘z boradi.

Resume. Until any user of a dictionary finds an objective interpretation of the word they are looking for, the value of that dictionary will not be high. The lexicographer’s main task is an objective, comprehensive, and systematic approach to interpreting the keyword in the dictionary entry, taking into account the user’s ease of understanding and assimilation. This article examines the requirements for lexicographic semantics in explanatory-type educational dictionaries.

Резюме. До тех пор, пока пользователь любого словаря не найдет в нем объективную интерпретацию искомого слова, ценность этого словаря не будет высокой. Основная задача лексикографа – объективный, комплексный и системный подход к интерпретации ключевого слова в словарной статье, учитывая легкость понимания и усвоения пользователем. В данной статье рассматриваются требования к лексикографической семантизации в учебных словарях толкового типа.

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta’lim. 2025; 7-8
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

MORFEM O‘QUV LUG‘ATINING AMALIY JIHATLARI

Boysariyeva Saodat,
Termiz davlat universiteti
o‘zbek tilshunosligi o‘qituvchisi,
filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori

O‘zbek tilidagi matnlarni avtomatik analiz qilish borasida qator ilmiy kuzatishlar, tajribalar, loyihalar amalga oshirilmoqda. Dunyo tillarining hech biri yagona standart modelga ega emas. Tilning ko‘p ma’noliligi va uning lingvomadaniy xoslanishi uning ma’naviy fenomen sifatida baholash lozimligini ko‘rsatadi. Muayyan darajada tilning adabiy til normalari, grammatik qoliplari yaratilgan bo‘lsa-da, buni tilning kuzatishlar natijasida erishilgan tajriba natijalari sifatida baholash mumkin. Biroq til etnik xalqning, ijtimoiy guruhning, jamiyat qatlamining asosiy kommunikativ vositasi sifatida hamisha adabiy til normalariga amal qilmaydigan lisoniy kodlar orqali rivojlanishda davom etaveradi. Albatta, til juda tezlik bilan o‘zgarishga uchramaydigan hodisa sifatida yillar davomida jonli muloqot tilining og‘zaki va yozma shakllarida o‘z ifodasini topadi. Shunday bo‘lsa-da tabiiy tilni qayta ishlash uchun unga mos ravishda matnlarni tarjima va tahrir qilish metodlari kompyuter texnologiyalari yordamida kundan kun yanada takomillashib bormoqda. Bunda biz kompyuter lingvistikasi va korpus texnologiyasi doirasida amalga oshirilayotgan ishlarni alohida ta’kidlashimiz o‘rinli. A.V.Chemishov olib borgan tadqiqotida so‘z yasovchi affikslarni muayyan

darajada tasniflaydi[1]. Unda 40 ming so‘zdan iborat «Mariy tili imlo lug‘ati»ning razmetkalangan bazasi shakllantirilgan. Shuningdek, so‘zlarni bog‘inlarga ajratishda «|» hamda urg‘u uchun «!» belgisi qo‘yilgan. Ushbu baza mariy tilidagi matnlarni morfologik, yasama so‘z, fonetik va so‘zlarning grammatik shakllari jihatdan analiz qilish uchun asos vazifasini bajarish mumkinligi haqidagi qarashlarni ilmiy jihatdan asoslashga harakat qilgan.

Morfologik jihatdan boy bo‘lgan tillar qatoriga kiruvchi o‘zbek tilidan flektiv tillarga avtomatik tarjima qiluvchi dasturlarda bir qancha muammolar kuzatilishi tadqiqotchilar tomonidan e’tirof etiladi. Xususan, X.Li, J. Trasey, S.Grimez, S.Strasellarning o‘zbekcha-inglizcha hamda turkcha-inglizcha morfemalarning moslashuvchan korpusiga doir tadqiqotlarda muayyan matnni avtomatik tarjima qiluvchi dasturlarning yana sifatli tarjimani amalga oshirishida morfemalar bazasi muhim ahamiyat kasb etishini alohida ta’kidlab o‘tgan. Tadqiqotda ijtimoiy tarmoqdagi matnlar namunalarini qo‘l mehnati yordamida grammatik ma’nolarni bir-biri bilan moslashtirib chiqish orqali sifatli tarjimaga erishiligi tahlillar orqali isbotlab berilgan[2].

Kundalik so‘zlashuv nutqida hamda badiiy matn namunalarida so‘z yasovchi qo‘shimchalar yordamida hosil bo‘luvchi neologizmlar, okkazionalizmlarni matn ichida aniqlash va unga morfologik baho berish hamda avtomatik tahrirni olib borishda bir qancha muammolar uchraydi. Matnning avtomatik tahlilida morfologik bosqichda so‘zlarning modellarini ma’lumotlar bazasi sifatida yaratish muhim, biroq tilning tabiiy xususiyatidan kelib chiqadigan bo‘lsak, uni doimiy ravishda yangilab borish zaruriyati mavjud. Buning uchun sun’iy intellekt orqali ehtimollik nazariyasiga asoslangan bilimlar bazasi orqali so‘zlarning asosi va affikslar orqali aniqlash mumkin. Bu kabi holatlarni leksik qatlamdagi so‘z va qo‘shimcha kombinatsiyasini unga yaqin modellar bilan qiyoslash orqali yechish mumkin. Morfem baza nutqiy aktlarning muayyan darajada yasalishlarini taniy olish imkonini berishi lozim. Bu tildagi lug‘atlarda hali kirib bormagan nutqiy hosilalarni, individual shaxslarga tegishli bo‘lgan okkazionalizmlarni morfologik analiz qilishda zaruriyat mavjudligini ko‘rsatadi.

Matnning avtomatik tahlilida morfologik bosqichda so‘zlarning modellarini ma’lumotlar bazasi sifatida yaratish muhim, biroq tilning tabiiy xususiyatidan kelib chiqadigan bo‘lsak, uni doimiy ravishda yangilab borish zaruriyati mavjud. Buning uchun sun’iy intellekt orqali ehtimollik nazariyasiga asoslangan bilimlar bazasi orqali so‘zlarning asosi va affikslar orqali aniqlash mumkin. Bu kabi holatlarni leksik qatlamdagi so‘z va qo‘shimcha kombinatsiyasini unga yaqin modellar bilan qiyoslash orqali yechish mumkin.

Masalan, U.Nosir ijodining lingvopoetik tadqiqi J. Yuldashev[3]tomonidan quyidagi ***-chi, -kor, -gi,-lik, -chilik, -li,- ser-, be-, -siz, -q, -dor,-la, -lan, -lash kabi affikslar*** orqali okkazionalizmni hosil qilgani ochib berilgan. Namuna sifatida ayrim so‘zlar keltiriladi:

Sen hammadan qari, *umrli,*

Sening ko‘zlaring dunyo ko‘rgandir.

Ushbu she’riy parchaning morfologik analizida umrli so‘zi lemma sifatida ma’lumotlar bazasida mavjud emas, bazada *umr* so‘zi mavjud. Agar asosga qarab unga morfologik baho berilsa, noto‘g‘ri tahlil amalga oshiriladi. ***Umrli*** so‘zini ot deb baho berish xato bo‘ladi. *Umrli* so‘zining *umr* so‘zini stem sifatida berib, *-li* o‘zbek tilida sifat yasovchi ekangi haqidagi gipoteza mashina ta’limi uchun asos bo‘ladi.

Rauf Parfi ijodida esa *uyquchan, tabassumli* kabi okkazionalizmlarni ko‘rish mumkin.

Faqat sen *uyquchan* tomirni uyg‘ot,

Qizimning qo‘liga kuch ber, Quyoshim.

Vido *tabassumli* olam, yoshligim,

Ko‘zlarimda qolgan jolam, yoshligim.

Omon Muxtor asarlarida *g‘urbatparast, bayonsiz, beohang, bechaman* kabi so‘zlarning borligi kuzatishlarimizda aniqlandi.

Badiiy matnda keluvchi okkazionalizmlarga ham to‘g‘ri morfologik baho berish uchun yasovchi qo‘shimchalar bazasidan modellarni solishtirish lozim.

Okkazionalizmlarning morfem tahlili

Okkazionalizm	Model	Affiks
Suqdor	*suq+dor*	dor=> sifat yasovchi [Adj]
Himoyakor	*himoya+kor*	kor=> ot yasovchi [NOUN]

[1] Чемышев А.В. Динамический лексикон: компьютерное представление моделей словообразования // Turklang, 2017 (II). – С.224.

[2] Li X., Tracey J., Grimes S., Strassel S. Uzbek-English and Turkish-English Morpheme Alignment Corpora – In Proceedings of the Tenth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC›16), 2016. – 2925–2930 pp.

[3] Yuldashev J. Usmon Nosir she’riyati lingvopoetikasi: Filol. fan. falsafa doktori (PhD) diss. avtoref. – Toshkent, 2023. – 24 b.

Bebozor	*be+ bozor*	be=> sifat yasovchi [Adj]
Umrli	*umr+li*	li=> sifat yasovchi [Adj]

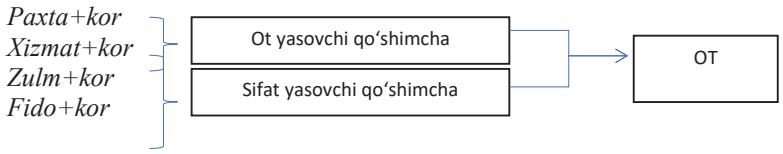
Matnni tahlil qilishda lug‘atdan u yoki bu so‘z aniqlanmagan taqdirda so‘zlarning morfologik tegi ikki usulda amalga oshirish mumkin:

1) lug‘atda mavjud bo‘lgan stemdan yasalgan so‘zlarni o‘zaro unga eng yaqin bo‘lgan so‘zlar bilan solishtirish orqali:

himoyachi ⇔ himoyakor

davomli ⇔ davomdor

2) so‘z yasovchi qo‘chimcha ma’lumotlar bazasida shakllantirilgan modellardagi ifoda shakliga ko‘ra solishtirish orqali aniqlanadi:

Lug‘at maqolalarida so‘z yasovchi morfemalarning ma’nolari, so‘z yasalish usullari va bu morfemalar qaysi nutq birliklarida paydo bo‘lishi haqidagi qarashning to‘g‘ri ekanligini ko‘rsatadi.

Morfologik tahlil bosqichida morfem baza 3760 ta (asos) stemdan 8380 ta hosila so‘z bo‘lib, jami leksemalar miqdori 12140 tani tashkil qildi. Asoslar bevosita hamda bilvosita yasovchi asos vazifasini o‘taydi. Asos hamda undan hosil qilingan yasalma o‘rtasidagi mazmuniy-morfologik munosabatni hisobga olishga harakat qildik. O‘zbek tili morfem lug‘atining bazasini yaratish natijasida o‘zbek tilidagi matnlar tarkibidagi har bir leksik birliklar tarkibidagi qo‘shimchalarni tahlil qilishdan universal model sifatida foydalanish mumkin. Bunga o‘zbek tilidagi izohli lug‘atning asos va qo‘shimchalar bazasini maksimal darajada kompyuterga so‘z turkumlariga o‘qitish orqali erishish mumkin.

Matnlarni qayta ishlashda o‘zbek tilidagi okkazionalizmlarning morfem tahlili muhim bosqich sanaladi. O‘zbek tilining agglyutinativ tabiati affikslarning lisoniy modellarini aniqlashda ularning dastlabki ma’lumotlar bazasi orqali kompyuterga o‘qittirish imkoniyatini yaratdi. Unga ko‘ra, so‘z yasovchi morfemalarni okkazionalizmlarni hosil qiluvchi birlik sifatida ma’lumot bazasiga kiritish lozim. Kompyuter yordamida analiz qilish jarayonida affikslarning alohida so‘z yasovchi va shakl yasovchi qo‘shimchalarning ma’lumot bazasini shakllantirish, yasama so‘zlarni komponentlarga ajratishda ularning ma’lumotlaridan foydalanish muhimdir. Morfem ma’lumotlar bazasi yordamida barcha so‘z turkumlarining grammatik shakllarini modellashtirishga erishiladi. Mashina muayyan matnni sintaktik tahlilida morfem ma’lumotlar bazasiga tayangan holda sintaktik analizni amalga oshirish mumkin.

Rezyume. O‘zbek tilining morfemika sohasiga oid nazariy bilimlarga asoslangan mukammal morfemalar bazasi kompyuter lingvistikasi fanining bir qancha sohalari rivojida muhim ahamiyat kasb etadi.

Резюме. Полная база данных морфем, основанная на теоретических знаниях морфемики узбекского языка, имеет большое значение для развития ряда направлений компьютерной лингвистики.